

Het probleem Brussel sinds Hertoginnedal (1963). Acta van het Colloquium VUB-CRISP van 20 en 21 oktober 1988 - Le problème de Bruxelles depuis Val Duchesse (1963). Actes du Colloque VUB-CRISP du 20 et 21 octobre 1988. (Taal en Sociale Integratie, 11-13). Brussel, VUB-Press, 3 dln., 1989. 503 + 206 + 215 blz. 1990 Bfr.

Om het tienjarig bestaan van de reeks *Taal en Sociale Integratie* te vieren organiseerde het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden van de VUB in oktober 1988 in samenwerking met het Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP) een groots opgevat colloquium over een van de scharniermomenten in de Belgische na-oorlogse communautaire geschiedenis: het in juli 1963 gesloten taalcompromis van Hertoginnedal. Historici, politicologen, sociologen en linguïsten bespraken er de bewogen voorgeschiedenis, de gevolgen en de receptie van dit pact.

Uitgangspunt daarbij was de oplossing die voor „het probleem Brussel” werd uitgedokterd: het tweetalige gebied Brussel werd beperkt tot negentien gemeenten; zes randgemeenten kregen een apart statuut (met een stelsel van taalfaciliteiten voor de Franstaligen); in de Brusselse administratie werd de tweetaligheid versterkt en in pariteit voorzien tussen Frans- en Nederlandstaligen op het hoogste niveau; er werden nieuwe controlemechanismen gecreëerd, terwijl de reeds bestaande werden versterkt, en tenslotte werden er maatregelen getroffen om het Nederlandstalige onderwijs uit te bouwen. Ondanks het feit dat deze regeling grotendeels beantwoordde aan de in de jaren 1950 geformuleerde verlangens van de Vlamingen, werd zij in vele Vlaamse kringen slecht onthaald. *De Standaard* bijvoorbeeld sprak van een „rotoplossing”.

Intussen zijn in *Taal en Sociale Integratie* de *Acta* van het colloquium verschenen. Veertig bijdragen, verdeeld over drie forse boekdelen en bijna duizend

bladzijden: het kan tellen! In het eerste en meest omvangrijke deel (onder redactie van E. Witte) worden de historische achtergronden van Hertoginnedal geschetst. Daarbij komen zowel de vroegere initiatieven om de (Brusselse) taalproblematiek tot een oplossing te brengen als de posities van de meeste protagonisten bij de totstandkoming van het vergelijk van 1963 uitgebreid aan bod. In het tweede deel (eveneens onder redactie van E. Witte) wordt de ontwikkeling sinds Hertoginnedal besproken. Aandacht wordt o.m. besteed aan de conflictgeladen toepassing van het taalcompromis, de strijd rond de faciliteitengemeenten, de controversiële taalschattingen, het Nederlandstalige verenigingsleven te Brussel, de reacties van de vakbonden en van de patronale organisaties op de communautarisering en de groei van het aantal migranten in de Brusselse agglomeratie. De linguïstische aspecten van de Brusselse taalsituatie worden uitgediept in het derde en laatste deel (onder redactie van P. Van de Craen). Met name de sociolinguïstische artikelen uit deze bundel (over de prestigewinst van het Nederlands in de hoofdstad en over de vorming van een Brusselse identiteit over de taalbarrière heen) openen interessante perspectieven voor verder onderzoek.

Voor de lezers van *Wetenschappelijke Tijdingen* bevat vooral het eerste deel belangwekkende bijdragen. De wortels van de strijdpunten van Hertoginnedal worden er gezocht in de taalwetgeving van het interbellum. L. Sieben beschrijft hoe de taalwet van 1921 het territorialiteitsbeginsel voor Vlaanderen en Wallonië introduceerde, maar voor Brussel het principe van de gemeentelijke autonomie handhaafde en dus de macht van de Brusselse francofonen bevestigde. De taalwetten uit de jaren dertig betekenden — inzake Brussel en vanuit Vlaams standpunt — een reële vooruitgang. Tussen theorie en praktijk bleef echter ook toen een grote discrepantie bestaan. Het regende klachten, maar de in 1932 opgerichte Commissie voor Taaltoezicht kon daar door haar beperkte bevoegdheden en door de omslachtige procedures waaraan zij was gebonden, weinig aan veranderen.

De Duitse bezetter installeerde reeds in augustus 1940 een nieuwe Commissie voor Taaltoezicht. Deze (Eerste) „Kommissie-Grammens”, belast met het toezicht op de toepassing van de taalwetten in de administratie, het gerecht en het onderwijs, kreeg — in tegenstelling tot haar voorloper uit 1932 — het recht om zelf initiatieven te ontplooien. Na de oorlog ontstond dan ook het beeld van een actieve, goed functionerende Commissie, die vooral inzake de uitbouw van het Nederlandstalige onderwijs in Brussel betekenisvolle resultaten zou hebben geboekt. R. Dierikx toont in een uitvoerig en goed gedocumenteerd artikel aan dat dit beeld als een mythe moet worden afgeschreven: de reële resultaten van de Commissie-Grammens waren immers „zeer pover” (p. I, 106) geweest.

De Duitsers hoopten door de oprichting van deze Commissie en met name door de benoeming van Flor Grammens tot lid ervan het onvoorwaardelijke vertrouwen van de Vlamingen te winnen. Grammens stond immers bekend als

de „man van de daad”, die de compromisloze Vlaamse strijd voor gelijkberechtiging symboliseerde en zich niet in allerlei politieke netten liet vangen. De Duitsers wisten bovendien dat zij op zijn sympathie konden rekenen: Grammens had reeds vóór de oorlog goede contacten met de latere Kulturreferent F. Petri onderhouden en het VNV gesteund.

Grammens zelf hoopte van de bezetting te kunnen profiteren om zijn Vlaams-nationalistische idealen te realiseren. Hij slaagde erin zeer snel zijn stempel op de Kommissie te drukken. Deze richtte haar aandacht in de eerste plaats op de Brusselse onderwijssituatie. In december 1940 eiste zij — na een uitgebreid onderzoek en op basis van het principe „Vlaamse kinderen in Vlaamse klassen” — de oprichting van meer dan 600 nieuwe Vlaamse klassen en de benoeming van 265 nieuwe leerkrachten met een Nederlandstalig diploma. Het spreekt vanzelf dat de Franstaligen op het ministerie van Onderwijs weinig bereidwillig reageerden: zij vroegen een tegeninspectie aan. Grammens zocht daarop steun bij zijn Duitse vrienden, maar al gauw bleek dat er (alle retoriek ten spijt) grenzen aan de Duitse vlaamsgezindheid waren. De Militärverwaltung wou in de eerste plaats de rust behouden; als dat ten koste van de Vlaamse eisen moest gaan, dan was dat een spijtige realiteit. Grammens werd dan ook gedwongen in te binden. Door de onderlinge akkoorden tussen de Militärverwaltung en het ministerie van Onderwijs werd zijn Kommissie uiteindelijk een lamme vogel. Het aantal Nederlandstalige klassen, leraars en leerlingen steeg wel, maar zeker niet zo hoog als Grammens oorspronkelijk had gehoopt.

Het na de Bevrijding ontstane beeld van een efficiënte en krachtdadige Kommissie-Grammens heeft, zo blijkt na de lectuur van het artikel van Dierickx, dan ook weinig met de realiteit te maken. Of tenminste: met de oorlogsrealiteit, want met de na-oorlogse werkelijkheid zijn de verbanden des te duidelijker. Grammens en zijn medestanders schroefden de resultaten van de Kommissie op om zo de collaboratie goed te praten. De Franstaligen vochten op hun beurt de Grammensmythe liever niet aan: zij konden haar immers gebruiken om het Nederlandstalige onderwijs in Brussel in diskrediet te brengen. Voorlopig bleef de communautaire problematiek echter op de achtergrond: de koningskwesie en de schoolstrijd eisten de aandacht op. Het in juni 1948 opgerichte „Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land” (het zogenaamde Centrum-Harmel) poogde intussen achter de schermen een voor Vlamingen en Walen aanvaardbaar vergelijk uit te werken. De communautaire rust werd slechts verstoord door de talentelling van 1947. Uit deze telling bleek dat het percentage Franstaligen in Brussel sinds de telling van 1930 sterk was toegenomen (cfr. de door M. De Metse-naere opgestelde tabel op p. I, 185). De Brusselse agglomeratie werd daarop met drie gemeenten (Sint-Agatha-Berchem, Evere en Ganshoren) uitgebreid. Bij de Vlamingen ontstond het schrikbeeld van de Brusselse „olievlek”.

Dit schrikbeeld vertaalde zich de volgende jaren in de eis om de taalgrens definitief vast te leggen en paal en perk te stellen aan de groei van de Brusselse agglomeratie. Vanaf 1958 — na de ondertekening van het schoolpact — nam het Vlaamse verzet tegen het „francofone imperialisme” toe. De rol die het in 1959 opgerichte Vlaams Aktiekomitee voor Brussel en Taalgrens (VABT), een samenwerkingsverband tussen een groot aantal Vlaamse verenigingen, in deze communautaire stroomversnelling speelde, vormde enkele jaren geleden al het onderwerp van een omvangrijke studie van L. Haagdoorens, eveneens in *Taal en Sociale Integratie* gepubliceerd (dl. 8, 1986, pp. 85-183). Uit het artikel van R. De Groof in deze bundel blijkt dat vooral het Davidsfonds het radicale, federalistische gezicht van het VABT bepaalde. Ook de Volksunie, die er geleidelijk in slaagde zich van haar „zwarte” imago te ontdoen, was door allerlei personele relaties nauw bij het VABT betrokken. Zij oefende bovendien, zo betogen F. Michiels en E. Gerard, grote druk uit op de Vlaamse vleugel van de CVP. De geest van „constructief Belgicisme” waarin deze partij in 1945 was opgericht, bepaalde zeer lang de positie van de katholieke politici in het communautaire debat: deconcentratie en decentralisatie waren aanvaardbaar; federalisme niet. Pas na 1958, toen de schoolkwestie niet langer als unitair cement kon dienen en de Volksunie haar eerste verkiezingsuccessen boekte, namen de Vlaamse katholieken een radicaler en minder buigzaam standpunt in.

De andere partijen poogden intussen hun nationale kleur te bewaren, maar dat lukte steeds moeilijker. Binnen de PVV kon slechts de dirigistische leiding van Vanaudenhove de communautaire spanningen maskeren. Aan socialistische zijde, waar Van Acker de taalkwestie in 1952 nog als een afleidingsmanoeuvre van de voor de sociale strijd bevreesde elite had gebrandmerkt, gingen meer en meer federalistische stemmen op. Met name de Waalse vleugel engageerde zich steeds duidelijker in de strijd voor het federalisme. Deze verbinding tussen (Waalse) arbeidersstrijd en communautaire strijd werd in het begin van de jaren zestig en in het spoor van het renardisme ook door de communisten gemaakt.

Een van de meest interessante thema's uit deze bundel is de reactie van de francofone Brusselaars op het Waalse federalisme. Zowel in de doordachte bijdrage van E. Deslé als in die van Ch. Kesteloot staat dit thema centraal. Deslé beschrijft de moeilijke verhouding tussen de francofone Brusselaars en de Waalse federalisten met veel gevoel voor de sociale dimensie van dit probleem. Zij beklemtoont dat het Waals-federalistische pleidooi voor verregerende decentralisatie en voor ontvetting van de hoofdstad door de Brusselse francofone middenklasse, die zich toch al gekortwiekte voelde door de Vlaamse hoofdstedelingen, als een reële bedreiging van haar (economische) machtspositie werd aan gevoeld. Deze perceptie verstevigde de eigen francofoon-Brusselse identiteit en leidde uiteindelijk tot de vorming van een eigen politieke partij, het FDF (1964). Kesteloot geeft een gedetailleerd overzicht van de verschillende

francofoon-Brusselse verenigingen en tevens van hun pogingen om een eenheidsfront te vormen. Pas in 1961 — bij de eerste mars op Brussel — lukte dit: in dat jaar werd het „Front pour la Défense de Bruxelles” opgericht.

Vele van de in deze bundel opgenomen studies zijn gebaseerd op origineel onderzoek, verricht in het kader van een licentiaatsverhandeling. Zij bevatten niet alleen veel nieuw feitenmateriaal, maar ook verrassende en soms tegendraadse visies op „het probleem Brussel” en op de verschillende historische vormen die dit probleem heeft aangenomen. Eén zaak maakt deze bundel alvast duidelijk: de complexiteit van de Brusselse (taal)situatie. Brussel vormt niet alleen de inzet van een Waals-Vlaamse communautaire tegenstelling. Deze tegenstelling wordt immers doorkruist door de ideologische oppositie tussen de Waalse federalistische traditie en het afbrokkelende francofoon-Brusselse suprematiegevoel, door de economische belangen die daarbij op het spel staan en door de groei van het aantal migranten (een thema dat ook in de tweede en derde bundel aan bod komt). Door deze meervoudige problematiek tegen een historische achtergrond te plaatsen zijn de auteurs erin geslaagd een waardevolle aanvulling te bieden op de bestaande CRISP-dossiers over Brussel (o.m. de nrs. 1087, 1219, 1230-1231 en 1232-1233).

De bundel bestrijkt echter een ruimer terrein dan alleen het Brusselse. In verschillende bijdragen worden „het probleem Brussel” en de weg naar Hertoginnedal aangegrepen om de naoorlogse communautaire geschiedenis in het algemeen te belichten, zij het steeds vanuit één bepaald perspectief (dat van de drie Fondsen, de katholieken, de liberalen...). Zo worden de posities van de belangrijkste families uit de Belgische politieke en culturele wereld in het naoorlogse communautaire debat in kaart gebracht. Voor een toekomstige synthese over dit debat bevat deze bundel dan ook prachtige aanknopingspunten. Bij dit alles blijft het jammer dat het zefoutenduiveltje in sommige bijdragen lelijk huis heeft gehouden, dat enkele auteurs wat al te langademig zijn en dat er nogal wat overlappingsen voorkomen. Door een zorgvuldiger eindredactie hadden wellicht ook een aantal „taalvirtuositeiten” kunnen worden vermeden. Want zeg nu zelf, wat betekent een uitspraak als deze precies: „Het wegvalen van het levensbeschouwelijk ferment dat lange tijd de kleerhanger van de liberale praxis had gevormd, was de druppel die het ideologisch vacuüm aan de oppervlakte bracht” (p. I, 298)?

Jo Tollebeek,
Aangesteld Navorsers N.F.W.O.